

SUSTAINABLE ENVIRONMENT RESEARCH INSTITUTE

Chulalongkorn University

การก้าวข้ามวังวนภัยพิบัติ น้ำท่วมภาคเหนือ

วันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2568 รายการ ฟังเสียงประเทศไทย

<https://www.youtube.com/live/jlt5OTx7IWM>

ผู้บรรยาย: ดร.ปณิตตา ตันวัฒน์

ภาพโดย : ไทยรัฐออนไลน์

รายการ ฟังเสียงประเทศไทย (วันที่ 6 กันยายน พ.ศ.2568)

<https://www.youtube.com/live/jlt5OTx7IWM>

ดร.ปณิศา ตันวัฒนนะ

การก้าวข้ามวังวนภัยพิบัติ น้ำท่วมภาคเหนือ

บทความบรรยาย : ออกจากภัยพิบัติวนลูป น้ำท่วมเหนือ

จากภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในภาคเหนือของประเทศไทย พบว่าการก้าวข้ามวังวนภัยพิบัติไม่ได้เริ่มต้นที่การสู้กับธรรมชาติ แต่คือการเปลี่ยนผ่านจากบทบาท “ผู้ประสบภัย” สู่ “ผู้ร่วมออกแบบความยั่งยืน” โดยการผสมองค์ความรู้ด้านวิศวกรรมเข้ากับการฟื้นฟูระบบนิเวศต้นน้ำ ควบคู่กับระบบบริหารจัดการที่ยืดหยุ่น (Resilience) และการเตรียมพร้อมในระดับชุมชน เพื่อจัดการความเสียหายซ้ำซากและสร้างภูมิคุ้มกันที่แข็งแกร่งให้สังคมสามารถเติบโตได้อย่างมั่นคงท่ามกลางความท้าทายจากสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่อาจเลี่ยง

การปรับตัวทั้งระบบเพื่ออยู่ร่วมกับความเสี่ยง

การจะพาภาคเหนือออกจากวงจรภัยพิบัติซ้ำซาก จำเป็นต้องเริ่มต้นจากการระบุวิเคราะห์ปัญหาให้ชัดเจน ซึ่งในเชิงมาตรการจัดการน้ำสามารถแบ่งออกเป็น 2 แนวทางหลัก คือ การบริหารจัดการเพื่อลดยอดน้ำหลากจากพื้นที่ต้นน้ำ เช่น การสร้างพื้นที่หน่วงน้ำหรือแก้มลิงยักษ์ และการเพิ่มประสิทธิภาพการระบายน้ำของลำน้ำที่ไหลผ่านเมือง ด้วยการขุดลอกสิ่งกีดขวางทางน้ำ อย่างไรก็ตาม ด้วยลักษณะทางกายภาพของภาคเหนือที่มีความลาดชันสูง การสร้างโครงสร้างทางวิศวกรรมขนาดใหญ่ เช่น ทางบายพาสระบายน้ำ หรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เพื่อเบรกน้ำจึงทำได้ยากในทางปฏิบัติ ภาครัฐจึงเริ่มปรับยุทธศาสตร์มาเป็นการจัดตั้งศูนย์รวมทรัพยากรส่วนหน้าในพื้นที่ส่วนกลางเพื่อกระจายความช่วยเหลือได้ทันท่วงที แต่สิ่งสำคัญที่สุดคือ "ภาคพลเมือง" ต้องเรียนรู้ที่จะพึ่งพาและช่วยเหลือตนเองให้ได้ก่อนที่ความช่วยเหลือจากภาครัฐจะเดินทางไปถึง ในมิติของภาคประชาชนและเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบในทุกสาขาอาชีพ ทางออกคือการเปลี่ยนพื้นที่

ของตนเองให้พร้อมรับมือในลักษณะ “บังเกอร์” และเตรียมความพร้อมล่วงหน้าต่อจุดอ่อนที่เคยพบ เช่น ปัญหาไฟดับหรือระบบสื่อสารล่ม เพื่อพาตัวเองออกจากพื้นที่เสี่ยง เปลี่ยนบทบาทจากผู้ประสบภัยมาเป็นอาสาสมัครภาคประชาชน ในระยะยาว ชุมชนต้องร่วมมือกันหยุดตะกอนดินและน้ำหลากจากภูเขาหัวโล้น ผ่านการคืนพื้นที่ป่าที่สร้างรายได้และหล่อเลี้ยงชีวิตชาวบ้านไปพร้อมกัน เนื่องจากในปัจจุบัน ชีตความสามารถของธรรมชาติในการปกป้องชุมชนเชิงเขาได้ลดลงจนอยู่ในระดับวิกฤต ซึ่งการฟื้นฟูธรรมชาติที่ทรงประสิทธิภาพที่สุดอาจไม่ใช่เพียงแค่การปลูกป่าใหม่ แต่คือการหยุดรบกวนเพื่อให้ระบบนิเวศเยียวยาตัวเอง ซึ่งป่าสามารถฟื้นตัวและแตกยอดขึ้นมาตรงหน้าดินได้ในเวลาเพียง 1-2 ปี หากไม่มีการเผาทำลายทุกปี ตัวอย่างที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ต้นน้ำอย่างจังหวัดน่านในปีี้ พบว่าชุมชนมีการเผาผลาญอย่างมาก และเริ่มปรับวิถีเกษตรกรรมหมุนเวียนโดยทิ้งช่วงให้ผืนป่าและหน้าดินได้ฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งการจะทำให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืนนั้นรัฐจำเป็นต้องสนับสนุนและสร้างทางเลือกในการสร้างรายได้ที่มั่นคงควบคู่ไปด้วย

จากบทบาทของสถาบันวิจัยสิ่งแวดล้อมเพื่อความยั่งยืน พบว่า ในความเป็นจริงนั้นเราไม่สามารถออกจากวงจรภัยพิบัติได้โดยสิ้นเชิง เนื่องจากทุกพื้นที่มีความเสี่ยงและมีแนวโน้มจะทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ จากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่เรากำลังเผชิญเราจึงไม่สามารถใช้วิธีการแบบเดิมเพื่อเอาชนะปัญหาได้ แต่เราจำเป็นต้องเพิ่มพูนขีดความสามารถให้มากขึ้นกว่าเดิม เพื่อที่จะอยู่ร่วมกับความเสี่ยงเหล่านั้นให้ได้ ซึ่งสิ่งนี้ถือเป็นโจทย์สำคัญที่เราต้องเร่งปรับตัวและยกระดับการทำงานใหม่ทั้งระบบ เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับภัยพิบัติ

สถานการณ์น้ำท่วม จ.เชียงราย ภาพโดย : Lillian SUWANRUMPHA / AFP

ทางเลือกระหว่างวิศวกรรมโครงสร้างและการฟื้นฟูระบบนิเวศ

เมื่อพิจารณาโจทย์ใหญ่ในการเลือกใช้ระหว่างการปล่อยให้ธรรมชาติฟื้นฟูตัวเอง หรือการใช้โครงสร้างทางวิศวกรรมอย่างเขื่อนเพื่อจัดการน้ำ โดยแท้จริงแล้วควรดำเนินการควบคู่กันไปอย่างเข้มข้น เพราะในสถานการณ์ปัจจุบัน การที่เราหวังพึ่งพาเพียงการขยายตัวของป่าตามธรรมชาตินั้นไม่เพียงพออีกต่อไป

ในขณะที่พื้นที่ภาคเหนือ เช่น เชียงใหม่ เชียงราย แพร่ น่าน และพะเยา ต่างก็มีความเปราะบางสูงจากการเติบโตของเมืองที่เข้าไปขวางทางน้ำหลาก เกิดเป็นความล่อแหลมและเพิ่มระดับความเสี่ยงภัยพิบัติให้รุนแรงยิ่งขึ้น ปัญหาการรुक้าแนวเขตแม่น้ำเดิมจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ภาครัฐต้องกล้าดำเนินการทางกฎหมายเพื่อรังวัดและทวงคืนพื้นที่ดั้งเดิมให้แม่น้ำ แทนที่จะเลือกการเวนคืนที่ดินใหม่เพื่อทำทางบายพาส โดยอาจเริ่มต้นจากการขุดลอกและขุดขยายลำน้ำ รวมถึงการรื้อถอนสิ่งกีดขวาง เช่น ฝายสันแข็ง โดยทำควบคู่กับการออกแบบผังเมืองที่ดี อย่างไรก็ตาม การมองว่าไม่สามารถออกจากวงจรนี้ได้โดยสิ้นเชิงนั้น จึงควรให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีระบบแจ้งเตือนภัยล่วงหน้าที่มีประสิทธิภาพและมีความแม่นยำผ่านโทรศัพท์มือถือ (Cell Broadcast) เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้ภาคประชาชนอยู่รอดและสามารถอยู่ร่วมกับสถานการณ์ภัยพิบัติได้

ในแง่วิศวกรรมแม่น้ำ แม้ประเทศไทยจะเสี่ยงประมาณเยียวสาธารณภัยด้านน้ำเป็นอันดับต้น ๆ ของโลก แต่การแก้ไขยังคงติดหล่มเนื่องจากพื้นที่รับน้ำอง (Floodplain) ตามธรรมชาติ เช่น ในเชียงใหม่ ได้ถูกเปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่เมืองและบ้านจัดสรรไปแล้ว การเลือกใช้โครงสร้างทางวิศวกรรมจึงต้องพิจารณาตามข้อจำกัดทางกายภาพเฉพาะของแต่ละพื้นที่ เช่น เชียงรายมีพื้นที่ราบที่พอจะบริหารจัดการด้วยการทำทางบายพาสน้ำได้ ในขณะที่เชียงใหม่หรือน่านที่มีลักษณะชุมชนหนาแน่นและเป็นภูมิประเทศแบบคอขวดอาจทำได้ยาก ดังนั้น ในระดับนโยบายจึงจำเป็นต้องตัดสินใจอย่างเด็ดขาดว่าจะเลือกสร้างเขื่อนในขนาดที่เหมาะสมที่บริเวณต้นน้ำ เช่น โครงการอ่างเก็บน้ำน้ำกิและน้ำกอน เพื่อช่วยตัดยอดน้ำหลากที่จะลงมาสร้างความเสียหายแก่ชุมชนด้านล่าง หรือหากเลือกที่จะไม่สร้างเขื่อน ทุกภาคส่วนต้องร่วมกันตอบโจทย์ให้ได้ว่าจะใช้มาตรการทางเลือกใดมาทดแทนเพื่อรับมือกับภัยพิบัติที่กำลังทวีความรุนแรง ในภาคเหนือของประเทศไทย

การผสมผสานทางเลือกเชิงนิเวศและวิศวกรรม บนหลักการ “รู้ รับ ปรับ พื้นที่”

การจัดการปัญหาน้ำอย่างยั่งยืนต้องเริ่มต้นที่การแก้ปัญหาจากต้นเหตุ โดยเฉพาะในพื้นที่ต้นน้ำที่ประสบปัญหา การนำ Nature-based Solutions (NbS) หรือการใช้ธรรมชาติจัดการธรรมชาติมาใช้ขึ้นนั้นเป็นการทำให้คนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้โดยไม่ทำลายทรัพยากร โดยเปลี่ยนจากการจ่ายเงินเยียวยาเป็นการสร้างรายได้จากการรักษาป่าที่มีอยู่ และเพื่อคืนฟังก์ชันให้ระบบนิเวศกลับมาสมบูรณ์อีกครั้งโดยคำนึงถึงคนในพื้นที่

อย่างไรก็ตาม งานวิศวกรรมหรือโครงสร้างพื้นฐานยังคงมีความจำเป็น แต่ต้องปรับบทบาทจากการเป็น “คำตอบทั้งหมด” มาเป็น “ส่วนผสมหนึ่ง” เหมือนอย่างเช่นบทเรียนจากประเทศญี่ปุ่น แม้จะมีวิศวกรรมที่ทันสมัย แต่ก็เลือกที่จะไม่สร้างกำแพงเพื่อเอาชนะธรรมชาติร้อยเปอร์เซ็นต์แต่ใช้โครงสร้างแก้ปัญหาควบคู่กับการบริหารจัดการข้อมูลเพื่อการอพยพอย่างเท่าทันสำหรับรับภัยพิบัติที่มีความเสี่ยงเกิดขึ้นภายในประเทศ

หัวใจสำคัญจึงอยู่ที่ความยืดหยุ่นของความสามารถในการรับมือ (Resilience) ซึ่งสะท้อนผ่าน 4 นิยามสำคัญ :

รู้ : การรับรู้เท่าทันภัย แม้ในสถานะที่ธรรมชาติรุนแรงเกินคาดการณ์

รับ : การคงไว้ซึ่งความสามารถในการรับมือกับผลกระทบที่ไม่คาดคิด

ปรับ : การปรับตัวและบทบาท เช่น การที่คนในพื้นที่เปลี่ยนจาก “ผู้ประสบภัย” เป็น “อาสาสมัคร” รวมถึงการ ปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการและงบประมาณทั้งระบบ

ฟื้น : ความสามารถในการฟื้นฟูเยียวยา โดยเฉพาะในมิติด้านจิตใจและความเปราะบางของผู้ประสบภัยที่ไม่ควรถูกทอดทิ้งในช่วงเวลาแห่งความสูญเสีย

หลังเหตุการณ์น้ำท่วม จ.เชียงราย ภาพโดย : The MATTER

ปลดล็อกการจัดการภัยพิบัติด้วย "กลไกนักจัดการภาคพลเมือง"

เมื่อเผชิญกับคำถามที่ว่าความยืดหยุ่นแค่ไหนถึงจะเพียงพอและสิ่งที่ควรทำเพิ่มเพื่อรับมือกับสถานการณ์ปัจจุบันให้มีประสิทธิภาพ พบว่า ภาครัฐต้องลงมือปฏิบัติทันทีโดยแบ่งแผนการดำเนินงานให้ชัดเจน โดยในระยะ 5 ปีแรก ต้องตั้งเป้าหมายลดยอดความเสียหายจากน้ำท่วมให้ได้อย่างน้อยร้อยละ 20-30 ผ่านมาตรการเร่งด่วน เช่น การขุดลอกขุดขยายลำน้ำและจัดการสิ่งกีดขวางทางน้ำ โดยไม่ใช่การสร้างผนังตลิ่งคอนกรีตหนาแน่น แต่เป็นการยกกันลำน้ำเดิมขึ้นมา ซึ่งรัฐบาลต้องสนับสนุนงบประมาณแก่คณะทำงานในพื้นที่เพื่อให้เกิดผลในระยะสั้น ควบคู่การวางแผนระยะกลางและระยะยาวในการเพิ่มพื้นที่ป่าและการปรับตัว

ในมิติของภาคประชาชนและอาสาสมัครในพื้นที่ พบว่าผืนป่าที่ถูกไฟไหม้ทุกปีสูญเสียความสามารถในการชะลอน้ำอย่างสิ้นเชิง ข้อเสนอสำคัญคือการปลดล็อกกับดักของเกษตรกรรมพื้นที่สูงจากการปลูกพืชล้มลุก มาเป็นการส่งเสริมไม้ยืนต้นและระบบเกษตรกรรมที่ไม่ต้องพึ่งพาการเผาหรือถางป่า เพื่อคืนสภาพผืนดินที่ช่วยอุ้มน้ำ นอกจากนี้ สิ่งสำคัญที่ต้องเร่งกู้คืนคือระบบนิเวศบริเวณ “ร่องน้ำ” ตามภูมิปัญญาของชาวเขาที่จะไม่แตะต้องพื้นที่ร่องน้ำ เนื่องจากร่องน้ำทำหน้าที่เป็นฝายแนวตั้งตามธรรมชาติและเป็นแหล่งอุ้มน้ำหลัก

โดยมีพืชที่สำคัญอย่างกล้วยป่าเป็นตัวยึดโยง ซึ่งในปัจจุบันเราได้สูญเสียระบบนิเวศร่องน้ำไปมหาศาล ทำให้น้ำฝนหลากลงสู่เบื้องล่างอย่างเต็มกำลัง ดังนั้น การเริ่มต้นแก้ไขจึงต้องกลับไปมองที่โครงสร้างธรรมชาติก่อน ส่วนโครงสร้างทางวิศวกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น ควรปรับเปลี่ยนให้มีขนาดเล็กลงและกระจายตัวมากขึ้น เช่น เลือกร่องน้ำหรืออ่างเก็บน้ำขนาดเล็กตามเชิงเขา ซึ่งนอกจากจะไม่ก่อให้เกิดผลกระทบสิ่งแวดล้อมรุนแรงแล้ว ทางชุมชนยังสามารถเข้าถึง ร่วมกันบริหารจัดการ และสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้อย่างแท้จริง

คำว่า Resilience คือ ชีตจำกัดความสามารถในการรับมือ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ความยืดหยุ่น นั้นเพียงพอที่จะเป็นคำตอบในการจัดการ หากเราสามารถนำมาปฏิบัติให้เกิดขึ้นได้จริง แต่ปัญหาสำคัญที่เป็นตัวจุดรั้งประเทศไทยในปัจจุบันคือการขาดกลไกการจัดการในระดับพื้นที่ที่เป็นรูปธรรม โดยเรายังคงขาดสิ่งที่เรียกว่า “นักจัดการภัยพิบัติท้องถิ่นประจำพื้นที่” ที่มีความคล่องตัว และมีความเข้าใจในบริบทเฉพาะของแต่ละชุมชน

อาสาสมัครช่วยน้ำท่วม จ.น่าน ภาพโดย : ฐานเศรษฐกิจ

แม้ในปัจจุบันเราจะมีหน่วยงานหลักอย่าง ปก. แต่โครงสร้างการทำงานยังรวมศูนย์อยู่ที่ระดับจังหวัด ซึ่งอาจไม่ทั่วถึงเพียงพอเมื่อเกิดวิกฤตในระดับย่อย ทางออกที่สำคัญคือการย่อยบทบาทการจัดการลงไปให้ถึงระดับเมือง ตำบล หรือชุมชน โดยอาจใช้โมเดลที่คล้ายกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) หรือระบบจัดการภัยพิบัติชุมชนในประเทศญี่ปุ่นที่สมาชิกในสังคมมีความรู้เท่าทันภัยและมีระบบการทำงานร่วมกันอย่างเข้มแข็งหากสามารถสร้างเครือข่ายภาคพลเมืองที่จัดการตนเองได้จะเป็นการปลดล็อกขีดความสามารถของประเทศและทำให้ความ Resilience ไม่ใช่เพียงแค่ทฤษฎีแต่เป็นเกราะป้องกันที่ใช้งานได้จริง